

UDK 94(3); IRSTI 03.09.23
<https://doi.org/10.47526/2021-4/2664-0686.13>**İLHAMİ DURMUŞ***Prof. Dr.**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
(Türkiye, Ankara), e-posta: ilhamidurmus@gmail.com***YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA İSKİTLERİN KÖKENİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER**

Özet. Grek kaynakları başta olmak üzere Çin, Pers ve Asur kaynaklarında verilen bilgilerle arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılan buluntular İskitlerin tarih ve kültürlerinin aydınlatılmasında önemli bir yer tutmuş ve tutmaya da devam etmektedir. Ancak, Mançurya'dan Macaristan'a Kafkaslar'dan Mısır önlerine kadar tarihte kayda değer gelişmelerde yerlerini alan, "Tarih yapan, ama tarih yazmayan" İskitlerin kimlikleri, yani soy-etnik kökleri de araştırılmaya çalışılmış, onların kökenleri hakkında görüşler ileri sürülmüş ve bilim adamları arasında bir görüş birliğine varılamamıştır. İskitlerin kökenine dair antik kaynaklarda ve arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntularda yeterli bilgiler bulunmamaktadır. İskit araştırmalarının başlamasıyla birlikte İskitlerin kökeni meselesi de gündeme gelmiş ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. E.H. Minns, "Etnografya ile ilgili hiçbir mesele belki de İskitlerin soyu problemi kadar tartışılmadı" demek suretiyle meselenin önemini belirtmektedir. Zihinleri meşgul eden bu mesele üzerinde 18. yüzyıldan günümüze kadar çalışmalar yapılarak, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı otoriteler İskitlerin İranî, bazıları Slav ve bazıları da Ural-Altay ırkına mensup olduklarını belirtmiştir. Buna göre, İranî, Slav ve Ural-Altaylı görüşleri olmak üzere üç farklı bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Makalede yazılı kaynaklar ışığında İskitlerin kökeni ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İskitler, Bozkır, Göçebe Kültürü, Sakalar, Demir Çağı.

Илхами Дурмуш*доктор, профессор**Анкара Хажы Байрам Вели Университети
(Туркия, Анкара қ.), e-mail: ilhamidurmus@gmail.com***Жазба деректер негізінде Скиф тегінің зерттелуі**

Аңдатпа. Грек, Қытай, Парсы және Ассирия деректерімен қатар археологиялық қазба жұмыстарынан алынған олжалар скифтердің тарихы мен мәдениетін зерттеп, зерделеу үшін маңызды болып табылады. Манчжуриядан Венгрияға, Кавказға одан әрі Египетке дейінгі жерлердегі тарихи оқиғаларға қатысып, «тарих жасаған, бірақ жазбаған» скифтердің тегі туралы көптеген ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізгенмен, өзара ортақ бір пікірге келе алмаған. Скифтердің тегі туралы жазбаша және археологиялық деректер жеткіліксіз болып табылады. Скиф зерттеулері бастала салысымен-ақ скифтердің тарих сахнасына шығуы жөнінде мәселе көтеріліп, әр түрлі пікірлер айтылған. Е.Х. Миннс «этнографияға қатысты бірде-бір мәселе скифтердің тегі сияқты талқыланбады» деп мәселенің қаншалықты түйінді

***Bize doğru alıntı yapınız:**

Durmuş İlhami. Yazılı Kaynaklar Işığında İskitlerin kökeni üzerine görüşler // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №1 (115). – Б. 139–155. <https://doi.org/10.47526/2021-4/2664-0686.13>

***Cite us correctly:**

Durmuş İlhami. Yazılı Kaynaklar Işığında İskitlerin kökeni üzerine görüşler [Investigation of the Origin of the Scythians According to Written Sources] // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №1 (115). – Б. 139–155. <https://doi.org/10.47526/2021-4/2664-0686.13>

екендігін атап өткен. Шиеленіскен осы мәселе бойынша XVIII ғасырдан бастап осы күнге дейін зерттеулер жүргізіліп, әр түрлі пікірлер айтылған. Кейбір зерттеушілер скифтердің тегін ирандарға, кейбіреулері славяндарға жатқызса, кейбіреулері Орал-Алтай халықтарына жатады деп мәлімдеген. Келтірілген мағлұматтарға қарағанда, скифтердің тегі туралы үш түрлі пікір бар екендігі аңғарылады. Мақалада скифтердің тегі жазбаша дереккөздер арқылы қарастырылған.

Кілт сөздер: скиф, дала, көшпелі мәдениет, сақтар, темір дәуірі.

Ilhami Durmush

Professor, Doctor

Ankara Hacı Bayram Veli University

(Turkey, Ankara), e-mail: ilhamidurmush@gmail.com

Investigation of the Origin of the Scythians According to Written Sources

Abstract. Greek sources, mainly Chinese, Persian and Assyrian sources revealed by the findings of archaeological excavations in the information given in the elucidation of the history and culture of the Scythians has taken an important place and to keep it continue. Despite the research conducted by many scientists on the origin of the Scythians, who, taking part in historical events from Manchuria to Hungary, from the Caucasus to Egypt, “made history, but did not write it”, there was no consensus among scientists. There is not enough information about the origin of the Scythians in ancient sources and finds unearthed as a result of archaeological excavations. With the beginning of Scythian studies, the issue of the origin of the Scythians was also raised and various opinions were put forward. E.H. Minns states the importance of the issue by saying that “no issue related to ethnography has perhaps been discussed as much as the problem of the ancestry of the Scythians”. On this issue, which keeps minds busy various opinions have been put forward by carrying out studies from the XVIII century to the present day. Some authorities have stated that the Scythians belonged to the Iranian, some to the Slavic, and some to the Ural-Altai race. Accordingly, three different points of view arise – the Iranian, Slavic and Ural-Altai views. The article discusses the origin of the Scythians in the light of written sources.

Keywords: scythian, steppe, nomadic culture, Saki, Iron Age.

Ильхами Дурмуш

доктор, профессор

Университет Анкара Хаджи Байрам Вели

(Турция, г. Анкара), e-mail: ilhamidurmush@gmail.com

Исследование происхождения скифов по письменным источникам

Аннотация. Наряду с греческими, китайскими, персидскими и ассирийскими данными, находки из археологических раскопок имеют важное значение для изучения истории и культуры скифов. Несмотря на проведенные многими учеными исследования происхождения скифов, которые, принимая участие в исторических событиях от Маньчжурии до Венгрии, от Кавказа до Египта, «творили историю, но не писали ее», не было достигнуто консенсуса среди ученых. Письменные и археологические данные о происхождении скифов являются не достаточными. С того момента как начались исследования скифов, были подняты вопросы об их происхождении и были высказаны различные мнения. Е.Х. Миннс отмечает важность этого вопроса, говоря, что: «Ни один вопрос, связанный с этнографией, возможно, не обсуждался так же, как проблема происхождения скифов». По этому вопросу, который занимает умы, в ходе исследований, проведенных с XVIII века по наши дни, были выдвинуты различные мнения. Некоторые ученые утверждали, что скифы принадлежали к иранам,

некоторые – к славянам, а некоторые – к урало-алтайским народам. Соответственно, возникают три различные точки зрения о происхождении скифов. В данной статье происхождение скифов рассматривается в свете письменных источников.

Ключевые слова: скифы, степь, кочевая культура, саки, железный век.

Giriş

İskitler Atlı Kavimler Medeniyeti'nin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Onlar Bozkır kavimleri arasında gerek siyasi tarihleri, gerekse kültürleri bakımından önemli bir yer tutmaktadır. İskitler bin yılı aşkın bir zaman tarih sahnesinde kalabilmeyi başaran ender kavimlerden biridir. Onlar Çin seddinden Tuna nehrine kadar çok geniş sahaya yayılmış olup, bırakmış oldukları kültürel miras bakımından “Kurgan Kültürleri”nin temsilcileri arasında önemli bir yere sahiptirler [1, 9-s.].

İskitler geniş sahaya yayılmanın doğal bir sonucu olarak çeşitli kavimlerin kaynaklarında yer almaktadırlar. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konar-göçerler için kullanılmıştır [1, 9-s.]. Pers kaynaklarında bu konar-göçerlerin Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz edilmektedir [2, 158-s.]. Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Konar-göçerlerin adlarıyla ilgili verdikleri bilgiler meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan Saka tiay para daray, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar, Karadeniz İskitleri ile aynı kavime işaret etmektedir [1, 29-s.]. Zaten Persler bütün İskitleri Sakai, yani Saka olarak tanıyorlardı [3, 64-s.]. Bu bilgi İskit- Saka aynılığı açısından önem taşımaktadır. Böylece Karadeniz İskitlerini Sakaların Pers ülkesinin kuzeyinden batıya geçen batı grubu olarak düşünebiliriz. Bundan böyle kullanacağımız İskit kelimesi geniş bozkırlara yayılmış konar- göçerler içindir.

Grek kaynakları başta olmak üzere Çin, Pers ve Asur kaynaklarında verilen bilgilerle arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılan buluntular İskitlerin tarih ve kültürlerinin aydınlatılmasında önemli bir yer tutmuş ve tutmaya da devam etmektedir. Ancak, Mançurya'dan Macaristan'a Kafkaslar'dan Mısır önlerine kadar tarihte kayda değer gelişmelerde yerlerini alan, “Tarih yapan, ama tarih yazmayan” İskitlerin kimlikleri, yani soy-etnik kökleri de araştırılmaya çalışılmış, onların kökenleri hakkında görüşler ileri sürülmüş ve bilim adamları arasında bir görüş birliğine varılamamıştır.

İskitlerin kökenine dair antik kaynaklarda ve arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntularda yeterli bilgiler bulunmamaktadır. İskit araştırmalarının başlamasıyla birlikte İskitlerin kökeni meselesi de gündeme gelmiş ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. E.H. Minns, “Etnografya ile ilgili hiçbir mesele belki de İskitlerin soyu problemi kadar tartışılmadı” [4, 35-s.] demek suretiyle meselenin önemini belirtmektedir. Zihinleri meşgul eden bu mesele üzerinde 18. yüzyıldan günümüze kadar çalışmalar yapılarak, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı otoriteler İskitlerin İranî, bazıları Slav ve bazıları da Ural-Altay ırkına mensup olduklarını belirtmiştir. Buna göre, İranî, Slav ve Ural-Altaylı görüşleri olmak üzere üç farklı bakış açısı ortaya çıkmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Makale yazımı sırasında Türkçe ve Yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar Türkiye ve yurt dışındaki kütüphanelerden temin edilmiştir. Makalenin konusu İskitlerle ilgili olduğundan Herodotos, Strabo gibi Antik Çağ yazarların kitapları da dikkate alınmıştır. Söz konusu kaynaklarda geçen bilgiler tasnif edilerek sistematik bir şekilde aktarılmıştır. İskitlerin kökeniyle ilgili ifade edilmiş olan birçok görüş karşılaştırılmış ve netice itibarıyla İskitlerin Ural-Altaylı olduğu kanısına varılmıştır.

Sonuçlar ve tartışmalar

İranîlik Görüşü

İskitlerin kökeni meselesi ortaya atılınca, ileri sürülen görüşlerden birisi İskitlerin İranî bir kavim olduğudur. 19. yüzyılda Zeus, Müllenhoff, Tomaschek, Fressel ve Wilser'in çalışmaları dikkati çekmektedir. Bu nazariyenin savunucuları İskit ve İran dinini karşılaştırarak, bu iki din arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. Yine, İskitleri İranî bir kavim olarak kabul eden bilim adamları, onlardan kaldığını ileri sürdükleri kelimelere dayanarak iddialarını ispat etmektedir [1, 60-s.].

20. yüzyılın başlarından itibaren de İskitlerin İranî bir kavim olduğunu ileri süren bilim adamları ortaya çıkmıştır. Bunların başında İraniyatçı Albert Herrmann gelmektedir. Bu bilim adamı Pamir Sakaları olarak adlandırdığı grubun doğu İran kökenli olduğunu dillerinin gösterdiğini ileri sürmektedir [5, 1798-s.]. Kretschmer de İskitlerin bakiyelerinde asıl İran kütesinin bulunduğunu ve İskitlerle İranlılar arasında kültürel yakınlık bulunduğunu belirtmektedir [6, 925-s.]. Junge ise, Sakalarla Perslerin yakın akraba kavim olduklarını [7, 6-s.] ve dolayısıyla Hint Avrupalılarını [7, 9-s.] kabul etmektedir. Von der Osten de adı çok defa zikredilen İskitlerin çoğunluğunun Hint Avrupalı soydan oluştuğunu belirtiyor. Avrasya bozkır kuşağı içinde büyük hareketlerle daima başka ırka mensup grupların da bir göç dalgası oluşturduklarının ortaya çıktığını vurgulayarak, bu durumda böylece Türk topluluklarının da karışmasının söz konusu olabileceğini ileri sürüyor [8, 71-s.], Potratz [9, 17-s.] ve Rostovtzeff [10, 60-s.] İskitlerin İranî bir kavim olduğu görüşünü ileri sürüyorlar. Grousset de "Özel adlar biliminin de gösterdiği gibi İskitler İran ırkına mensupturlar" diyerek, onların Hint Avrupalı bir kavim olduklarını kabul ediyor [11, 24-s.].

Bu görüşler İskitlerin dili ve dini ele alınarak ileri sürülmektedir. İskitlere ait olduğunu belirttikleri bazı isimleri dikkate alarak ve İskit diniyle İranlıların dinini karşılaştırarak, İskitlerin İran soyundan olduğunu ileri sürmektedirler. Oysa elde ettikleri az sayıda malzemeyle ve İskit diniyle İranlıların dinini karşılaştırmakla Çin seddinden Tuna nehrine kadar yayılmış olan İskitlerin kökenini belirlemek ve onların Hint Avrupalı bir kavim olduğunu ileri sürmek ilmi gerçeklere uymamaktadır [1, 61-s.].

Slavlık Görüşü

Bu görüşe göre İskitlerin Slav ırkına mensup oldukları kabul edilmektedir. Bu fikir Slav memleketlerinde revaçtadır. Bu görüşü savunanlar Ruslardır. Ruslar daima İskitlerden Slavlıkları ispat olunmuş gibi bahsetmektedir. Halbu ki Herodotos ve Hippokrates'in eserlerinde Slavlık tezini destekler bir tek delil bulmak imkânı bile yoktur.

Slavlık tezini ileri sürenlerden birisi İ.E. Zabelin'dir. Zabelin Herodotos'un eserinden ziyade Kul Oba'da bulunmuş İskit vazolarındaki resimlerden hareketle İskitlerin Slavlığını ispat etmeye çalışmıştır. Bu resimlerdeki elbiseler ile Rusların elbiseleri arasında bağlantı kurmaya gayret etmiştir. Mannert ve Cuno gibi bazı bilim adamları da ikna edici deliller getirememeksizin, İskitleri Slavların ataları olarak görmüşlerdir [6, 923-s.]. Grigoriev, İlovaiski gibi bazı Rus bilim adamları da onların Slav kökenli olmaları gerektiğini ileri sürmüştür [12, 22-s.].

Bu görüşü destekleyecek hiç bir yazılı kaynak bulunmadığından ve son derece de keyfi olarak değerlendirilen arkeolojik buluntulardan da sağlıklı bir sonuç alınamayacağından, ilmi temeli en tutarsız olan görüş İskitlerin Slavlığıdır. Zaten bu nazariye Rus bilim adamları dışında hiç bir bilim adamı tarafından rağbet görmemiştir [1, 62-s.].

Ural-Altaylı Görüşü

İskitlerin hangi ırka mensup olduğu meselesi ortaya çıkaldan bu yana, en kuvvetli görüş İskitlerin asılları itibariyle Ural-Altaylı oldukları görüşüdür. Bu görüş de yaklaşık olarak 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ileri sürülmeye başlamıştır. Bu tezin en meşhur taraftarı olarak, B.G. Niebuhr bilinmektedir.

Niebuhr, Herodotos'un eserini gayet tarafsız bir yöntemle inceledikten sonra, İskitlerin Tatar veya Moğol kavimlerinden oldukları fikrini ileri sürmüştür. Dayandığı esas, İskitlerle Tatarların örf ve adetlerindeki benzerliklerdir. Bu fikri meşhur Yunan tarihi araştırmacılarından Grote de aynen

kabul etmiştir [13, 240-s.]. Niebuhr ve Grote'den sonra İskitlerin Moğolluğu tezini Neumann takviye etmiştir. Kiepert ise, Orta Asya'dan Güney Rusya'ya gelen İskitlerin gelenek ve göreneklerinin atlı kavimlerin konar- göçer hayat tarzına uyduğunu belirterek, bunların Moğol ya da Türk-Tatar ırkından olduklarını ileri sürmüştür [14, 343-s.]. Nagy de İskitlerin Ural- Altaylı bir kavim olduğunu belirtmiştir.

Niebuhr'un ileri sürmüş olduğu görüş gitgide daha da çok taraftar bularak, mesele çok yönlü olarak incelenmiştir. Bu araştırmacılar arasında yer alan pek çok meşhur tarihçi, filolog ve arkeolog yaptığı çalışmalarda görüşlerini değişik şekillerde açıklamışlardır. Bunlar arasında meşhur çivi yazısı uzmanı Mordtmann, Saka tigrakhauda ve Saka haumavarga'nın Türklüğünü çivi yazılı metinlere dayanarak ispatlamaya çalışmıştır [15, 277-s.]. Filolojik malzemeleri Türkçe kelimelerle karşılaştıran Kuun da, "Artık belgelerin bolluğu İskitlerin kollektif adının farklı Türk soylarını içerdiğini açıkça gösteriyor" [16, LVII] demekle İskitlerin Türklüğünü kabul etmektedir.

İskitlerin Ural-Altaylı bir kavim olduğu görüşü doğrultusunda 20. yüzyılda da birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başında Minns gelmektedir. Minns yazılı kaynakları ve çok sayıda arkeolojik malzemeyi değerlendirerek, onların Hint Avrupai bir kavim olmadıklarını [4, 44-s.], dolayısıyla Ural- Altay ırkına mensup olduklarını kabul etmiştir [17, 187-s.]. Franke de İskitlerin Türklüğü fikrindedir [18, 60-61-s.]. Treidler ise, İskitlerin Oxus ve Jaxartes civarında yaşayanlarını Türk topluluğu olarak görüyor. İskitlerin gelenek ve görenekleri ile fiziki görünümüleriyle Kırgızlar arasında güçlü bağlar kuruyor [19, 303-304, 307-ss.]. Meyer ise, konar- göçerleri genelde İranî olarak görmesine rağmen; Oxus (Ögüz) ve Jaxartes (İnci) nehirleri dolaylarında ve buraların biraz daha kuzeyinde oturan Sakaların vaktiyle bir Türk soyundan olabilecekleri fikrini beyan etmektedir [20, 905-s.]. Huntignford da İskitlerin Asya kökenli, Tatar veya Moğol ırkına mensup olduklarını kabul etmektedir [21, 785-s.]. Ruben ise, İskitlerin dili İran dili olsa bile, onların Herodotos tarafından tasvir edilen adetlerinin İran adetleri olmadığını belirttikten sonra, Herodotos'un onların Dede Korkut'taki gibi Tepe-göz'e benzeyen varlıklara itikatlarını tasvir ettiğini, gözleri kör olan köle hakkındaki hikâyelerin Köroğlu destanlarına geçtiğini vurgulayarak [22, 698-s.], İskitlerin Türk olduklarına inanıyor. Von der Osten ise, İskitleri İranî saymasına rağmen, "Avrasya bozkır kuşağı içinde büyük hareketlerle daima başka ırka mensup grupların da bir göç dalgası oluşturdukları ortaya çıkıyor. Bu durumda Türk toplulukları da söz konusu olmalıydı" [8, 71-s.] diyerek, İskitlerin içerisinde Türk topluluklarının varlığını da kabul ediyor.

İskitlerin Ural-Altaylı olduğunu kabul eden ve bu konuda görüşlerini belirten Türk bilim adamları da vardır. Bunlardan biri, Molla Mehmed El'abeşi'dir. Bu bilim adamı, "Türk uruğlarından ve Dünya'nın büyük eski kavimleri zümresinden biri İskit Türkleri'dir" diyerek, İskitlerin bir Türk kavmi olduğunu kabul ediyor. Arsal ise, antik kaynakları ilmi yöntemle inceleyerek, İskitlerin (Sakalar) Türk olduklarını beyan ediyor [23, 8-s.]. Günaltay da Sakaların Türklüğünü kabul ediyor [24, 349-s.]. İskitlerin Türklüğünü kabul eden Türk bilim adamları arasında Zeki Velidi Togan da bulunmaktadır. Togan, "Zamanımızda İskitlerin menşei ve kültürleri meselesi ile uğraşan E. Minns, H. Treidler ve B. Laufer gibi, ben de bu kavmin hakim tabakasının Türk olduğu kanaatindeyim" dedikten sonra, bunların hayat tarzı, kıyafet ve simaları, adet ve ahlakları hakkında Hippokrates tarafından verilen bilgilerin Hunlar ve Gök Türkler hakkında yazılanlarla aynı olduğunu kabul ediyor [25, 34-s.]. Kırzioğlu da İskitlerin bir Türk kavmi olduğunu aynen kabul ediyor [26, 69-s.]. İskitlerin Türk asıllı olduğunu kabul eden bilim adamlarından birisi de Guboğlu'dur. Bu bilim adamı, İskitlerin Orta Asya ya da Turan'dan Doğu Avrupa'ya göç ederek, tarihte "Scytsi" ya da "İskit" adıyla tanınan "Proto-Türkler" olduğunu belirtiyor [27, 753-s.]. Tarhan ise, İskit araştırmalarının, Kimmerlerinkine nazaran çok daha ileri bir safhada bulunduğunu, aradaki bir takım problemlere ve karşıt hipotezlere rağmen, kökenlerinin Orta Asya'ya bağlandığını ve bunların Türk asıllı olduklarının katıyetle kabul edildiğini belirtmektedir. Arkeolojik materyal ve kaynakların bu tezin ana dayanak noktasını teşkil ettiğini ve diğer görüşleri objektif bir şekilde bertaraf ettiğini de ileri sürmektedir [28, 358-s.]. Ögel de, Orta Asya'daki atlı kavimler için, bazen geniş olarak, Saka yerine İskit deyimini kullanıldığını ve Saka kavim adının yalnızca İndo Cermen Kavimlerini

belirten bir deyim olmadığını, bunların içinde Türklerin ve hatta Moğolların dahi olduğunu kabul etmektedir [29, 186-s.]. Seyidof ise, Sakaların esasını Türk dilli toplulukların oluşturduğunu belirtmekte ve “Türk boyunun, bilhassa Yakutların, Kazakların ve Azerilerin Soy kökünde ve etnik oluşumunda rol oynayan Sakalar, yalnız ve yalnız Türk dilli olmuşlardır” demektedir [30, 39-s.]. Öztuna da Sakaların geniş ölçüde Arî unsurlarla karışmış Türkler olduğunu, Hanedanın ve hakim unsurun Türklüğünü kabul etmektedir [31, 127-s.]. Koca ise, İskitlerin idareci kesiminin ve bazı boylarının Türk olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir [32, 31-s.]. Durmuş ise, İskitler hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar ve doğrudan onların maddi kültür unsurlarını değerlendirmek suretiyle Türklüklerini belirtmektedir. Bu bağlamda adları, dilleri, inançları, gelenekleri ile sanat anlayışlarından hareketle onların Türklüğü lehine sağlam delillere işaret etmektedir [33, 620–627-ss.; 34, 17–29-s.; 35, 95–116-ss.; 36, 185–198-ss.].

İskitlerin Türklüğü

İskitlerin kökenine dair görüşlere baktığımızda, İskitlerin Slav kökenli olduğunu ileri sürenler, onların Slavlığını ortaya koyabilecek sağlam deliller ortaya koyamamaktadır, İskitlerin İranî bir kavim olduğunu ileri sürenler, onların dillerine ait olduğunu belirttikleri bazı kelimelerden hareket ederek, Perslerle İskitlerin dinini karşılaştırarak, İranî bir kavim olduğu kanaatine varmaktadır. Dilleri ve dinlerinin dışında İskitlerin İranî bir kavim olduğuna dair başka delil getirilememektedir. İskitlerin Ural- Altay kökenli bir kavim olduğu kanaatinde olan bilim adamları da yazılı ve arkeolojik kaynakları dikkate alarak, görüşlerini belirtmektedir.

İskitlerin Ural- Altay ırkına mensup bir kavim olduğu ve hatta Türk olduğu tezi de gitgide bilim alanında daha çok taraftar bulmaktadır. Zamanla Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu'nun doğu kesiminde yapılacak arkeolojik kazıların bu kanaati daha da güçlendirmesi ve meselenin hallini kolaylaştırması ihtimal dahilindedir. Şimdilik elde mevcut kaynakların verdiği imkân ölçüsünde İskitlerin ilk yurtlarının, soy efsanelerinin, adlarının, dillerinin, dinlerinin, sanatlarının, gelenek ve göreneklerinin Türklükle ne derece ilgili olduğunu belirtmeye çalışacağız.

İlk Yurtları: İskitlerin anayurdu üzerine ilk tarihi bilgiyi Herodotos vermektedir. Herodotos, "Konar-göçer İskitler, Asya'daydılar; Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler" [3, 119-s.] demektedir. Herodotos, Araxes'i Aral gölünün doğu tarafına akan Jaxartes olarak ifade ediyor ve sonraki yazarların Hazar denizine batıdan aktığını söyledikleri Araxes'i kastetmiyor. Ptolemy yukarıda adı geçen halkı Saka olarak bildiriyor ve doğuya, Jaxartes'in doğduğu bölgeye yerleştiriyor. Bundan dolayı İskitlerin M.Ö. 8. yüzyılda Orta Asya'da bulduklarını ve daha uzakta Bering Boğazı'na kadar konar-göçer toplulukların yayıldığını anlayabiliyoruz [21, 785-s.]. Pers kaynaklarında geçen ve üç Saka grubundan biri olan Saka tiay para daray [2, 158-s.] ise denizin ötesine geçen Sakaları, yani İskitleri gösteriyor. Buradan Pers ülkesinin kuzeyinde doğudan batıya doğru bir göç hareketinin olduğunu anlayabiliyoruz Bu da bir zamanlar İskitlerin bozkırların doğusunda yaşadıklarını, ilk yurtlarının bozkırların doğusunda aranması gerektiğini gösteriyor. Strabon da Sakalarla beraber İskit olarak adlandırılan Asyalı konar-göçer topluluklardan bahsediyor [37, XI, 5.11]. Şüphesiz Herodotos'un verdiği bilgi Strabon'unkinden çok daha fazla değer taşıyor, çünkü Herodotos, Strabon'dan yaklaşık dört asırdan daha fazla bir zaman önce yaşadığından verdiği bilgi çok eskiye aittir.

Yazılı kaynaklardaki bilgileri arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılan buluntular da desteklemektedir. İskitlere ait arkeolojik buluntuların daha eski tarihli olanları bozkırların doğusunda ortaya çıkartılmıştır. Özellikle Tuva'da Arzhan kurganı buluntuları İskitlere ait olanları, çeşit bakımından zenginlikleri dikkate alındığında adı geçen kavmin ortaya çıktığı coğrafyaya ışık tutmak ve bu hususta yazılı kaynakları doğrulamak açısından büyük değer taşımaktadır. Çünkü erken İskit kültürüne İskit- Sibiryա kültürü etki etmekte ve bu kültür bozkırlarda M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamakta ve bozkırın geniş alanlarında tüm özelliğiyle eksiksiz olarak gelişme göstermektedir [38, 56-s.].

Modern araştırmacıardan bazıları da İskitlerin Asya kökenli olduğu tezini kabul ediyor. Bunlardan Minns İskitlerin Asya kökenli bir kavim olduğunu şu şekilde ifade ediyor: “Elbette,

konar-göçer İskitlerin Asya kökenli olmaları İranlılarla alakalı değildir, fakat onların Ari olmayan köklerini hatıra getirir” [4, 44-s.]. Ancak Minns bu görüşü ortaya attığında henüz bozkırların doğusunda birçok kurgan, özellikle Tuva’da Arzhan kurganı açılmamıştı. Daha bilgiler yeterli değilken böyle bir görüş isabetli bir şekilde mevcut kaynaklardan hareketle ileri sürülmüştü. Arzhan kurganının açılması ve buluntularının değerlendirilmesi İskitlerin ilk yurtlarının Asya içleri olduğunu hatırlatmaktan öte, artık kesinlikle düşündürüyor [33, 621-s.]. Artık İskitlerin Asya kökenli bir kavim olduğu yolundaki görüşler beyan edilmeye daha sonraki zamanlarda da sürmüş ve bilim alanında kabul edilmiştir. Batıda bulunmuş olan görünürdeki yeni bir takım Sibirya’lı unsurların mevcudiyeti de İskitlerin batı Sibirya’lı bir kavim olduğunu ileri süren bilim adamlarının görüşlerini desteklemektedir [12, 623-s.].

Türk ırkının anavatanı Asya’nın orta kısmıdır. Burası doğuda Kadırgan dağlarından, batıda Ural dağları ile Hazar denizi’ne kadar, kuzeyde Sibirya’dan, güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş sahadır. Bu sahanın bugün coğrafyacılarca kabul edilen adı Orta Asya’dır. Türkler bu sahalardan bütün Dünya’ya yayılmıştır [23, 3-s.].

Herodotos’un İskitlerin Asya’lı bir kavim olduğunu bildirmesi ve arkeolojik buluntularla batıda Sibirya’lı unsurların ortaya çıkması ve Orta Asya olarak tanımlanan coğrafyanın da en eski devirlerden bu yana Türklerin anayurdu olarak bilinmesi, geldikleri coğrafya itibariyle konar-göçer İskitlerin Türk kökenli bir kavim olabileceğini düşünmemizi mümkün kılıyor. İskitlerin geldiği coğrafyada Ural-Altay ırkına mensup kavimlerin dışında başka ırktan kavimlerin bulunmaması da onların Türk soyundan olabileceğini gösteriyor.

Soy Efsaneleri: İskit edebiyatı ile ilgili bilgiler kendi kaynaklarından değil, Grek kaynaklarından takip edilebilmektedir. Onlara dair kayda değer bilgiler Herodotos tarafından verilmektedir. Özellikle İskit soyuna dair bilgileri Herodotos yazıya geçirmiştir. Burada Herodotos, hem İskitlerin hem de Karadeniz’in kuzeyine yerleşmiş olan Greklerin anlatımına başvurarak İskit soyu hakkında bilgi vermektedir. Şüphesiz İskitlere dair verilen bu bilgilerin değerli olduğu düşünülmektedir.

Herodotos, İskit soyuna dair ilk anlatımını İskitlerin kendi anlatımına dayandırmaktadır. İskitler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle verirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos’un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. Targitaos’un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais. Bunların zamanında İskitya’ya gökyüzünden altından yapıma zanaat araçları düşüyor, bir sapan, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar [3, IV, 5].

Lipoxais’ten, Aukhatea denilen İskitler doğmuştur. Ortancadan, Arpoxais’ten inenler Katiari’ler ve Traspieslerdir; ve en küçüklerinden de hükümdarları çıkmıştır ki, adları Paralataılardır. Tümü de Skoloti diye anılırlar ki, hükümdarların lakabıdır. Bunlara İskitler adını Grekler takmıştır [3, IV, 6].

Kendi dediklerine bakılırsa, İskitler, böyle meydana çıkmışlardır, ilk hükümdarları Targitaos’tan Darius’un ülkelerine karşı açtığı sefere gelinceye kadar ırkları diyorlar, hepsi bin yıldan öteye gitmez, tastamam bu kadardır. Gökten düşen bu kutsal altını hükümdarlar büyük bir dikkatle saklarlar ve büyük kurbanlar keserek hoşnutluğunu kazanmaya çalışırlar. Kutsal altını korumakla görevli olan kimse, bu bayram süresinde açık havada uyursa o yılı çıkaramaz, İskitler öyle derler; ve bu bekçi bir gün içinde at sırtında ne kadar toprağı çepeçevre dolanabilirse o toprak kendisine ödün olarak verilir. Yurtları çok büyüktür. O kadar ki, Kolaxais üç hükümdarlığa ayrılmış, her birini bir oğluna vermiştir; bu hükümdarlıklardan biri öbürlerinden daha büyüktür, altın burada saklanır. Kuzeye doğru Boreas rüzgarı bölgesinde ve insanların yaşadıkları toprakların

ötesinde, ne daha ileriye gidilebilir, ne de bir şey görülebilir, çünkü kuş başı iriliğinde tüylerle doludur; bu tüyler yeri göğü kaplar, ufku perdeler [3, IV, 7].

Oğuz Han Destanı'nda yukarıda belirtilenleri destekleyen veriler karşılaştırma yapmaya imkan vermiştir. Destandaki bilgilere göre, Oğuz Han günlerden bir gün bir yerde Tanrı'ya yalvarıyordu. Karanlık basınca gökten bir gök ışık indi. Oğuz Han oraya yürüdüğünde o ışığın içinde oturan çok güzel bir kız gördü. Kıza gönül vererek evlendi. Üç erkek çocukları oldu. Birincisine Gün, ikincisine Ay ve üçüncüsüne de Yıldız adını koydular [39, 13, 15].

Bu anlatımda İskit türeyiş efsanesindeki bilgiler Oğuz Destanı'ndaki verilen bilgilerle de karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Targitaios = Oğuz Han, onun oğulları Lipoxais = Gün Han, Arpozais, Kolaxais = Yıldız Han'la aynileştirilmiştir. Bu bağlamda Targitaios olarak belirtilen şahsın Oğuz Han olduğu, dolayısıyla bizzat İskitler tarafından yapılan anlatımların Oğuz Destanı'yla bağlantılı olduğu açık bir biçimde vurgulanmıştır [40, 608-s.].

İskit soyu hakkında Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş Greklerin anlattıkları da kayda değerdir. Herakles diye anlatırlar, Geryon'un öküzlerini önüne katmış giderken, İskitlerin oturdukları yerlere gelmiş, o zamanlar buralarda kimse yokmuş; Geryon, Karadeniz'in çok uzağında oturuyordu; Herakles direklerinin ötesinde, Okeanos Gadeires'i yakınında bulunan ve Greklerin Erytheia adayı alıp yerleşmişti. Okeanos'a gelince, bu da doğu bölgelerinden çıkarmış ve bütün toprakları çepeçevre dolanmış, böyle söylerler, ama bir kanıt göstermezler. Evet, işte Herakles buralardan kalkmış, bugün İskitya denilen ülkeye gelmiş; soğuk, buz gibi bir havaya yakalanmış, aslan postunu çekmiş üzerine ve uyumuş; arabasına koşulu iki kısrağın otlamaktaymışlar, bu arada bir mucize olarak kaybolmuşlar [3, IV, 8].

Herakles uyanmış, kısrakları aramış, bütün ülkeyi geçmiş, sonunda "Ağaçlık" denilen yere gelmiş. Bir mağaranın içinde bir yaratık bulmuş, yarısı kız, yarısı yılan; kalçalarından başlayarak yukarısı kadın, alt yanı yılan. Bu gördüğü karşısında uğramış olduğu şaşkınlıktan kurtulunca, acaba kendi başlarına dolaşan kısrakları gördü mü diye sormuş; o, kısrakların kendi elinde olduğu ve geri alabilmek için kendisiyle yatması gerektiği cevabını vermiş. Herakles bu ücret karşılığı onunla birleşmiş. Kısrakları geri vermeyi ertelemiş, çünkü Herakles ile daha uzun zaman kalmak istemiş, öbürü ise bir an evvel kısrakları alıp gitmek istemiş. Sonunda kısrakları vermiş ve şöyle söylemiş: "Buraya gelen kısrakları senin için sakladım; sen de karşılığını ödedin, işte senden üç çocuğum oldu. Büyüyecekler, o zaman onları ne yapacağım? Bunu sen söyleyeceksin. Burada mı yerleştireyim, -çünkü bu topraklar benimdir- , yoksa senin yanına mı göndereyim" diye sormuş [3, IV, 9].

İskit soyunun türeyişi ile ilgili Grek anlatımıyla da Oğuz Destanı arasında bağ kurulmuştur. Herakles, Oğuz Han olarak verilmektedir. Burada onun çocukları da Agathrysos= Gök Han, Gelonos, Dağ Han ve Skythes = Deniz Han'la aynileştirilmiştir. Bu bağlamda her iki soy efsanesi de Oğuz Destanıyla özdeşleştirilmiştir [40, 608-s.].

Oğuz Han Destanı'nda Oğuz'un ikinci bir evliliği gerçekleşir. Bu olay şu şekilde anlatılır. Oğuz Han ava gider. Önünde bir göl ortasında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda çok güzel bir kız oturur. Oğuz Han onu görünce çok etkilenir ve onunla evlenir. Evliliklerinden üç erkek çocukları olur. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adını koyarlar [39, 15-s.].

Herakles ise şu cevabı vermiş: "Çocuklarının büyüüp adam olduklarını gördüğün zaman, eğer şu diyeceğimi yaparsan, yanlış bir şey yapmış olmazsın: İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler. Eğer bu dediğimi yaparsan mutlu olursun, benim sözümünden de çıkmamış olursun" [3, IV, 9]. Herakles yaylarından birini (çünkü o zamana kadar iki yayı vardı) kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşanıldığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını kadına verdi; kılıç kayışının tokasında altın bir kupa vardı. Bunları verdikten sonra gitti. Çocukları doğdular. Büyüyünce anaları adlarını koydu; birincisinin adı Agathrsos, sonrakinin Gelonos, en küçüğünün Skythes. Sonra Herakles'in sözüne bağlı kalarak onun emretmiş olduğu şeyi yaptı. Çocuklarından ikisi Agathrysos ve Gelonos istenilen şeyi yapamadılar, kendilerini dünyaya getirmiş olan anaları

onları kovdu, çıkıp gittiler; en küçükleri Skythes, istenileni yaptı ve yerinde kaldı. Sonradan gelen bütün İskit hükümdarları bu Herakles oğlu Skythes'ten türemişlerdir. İskitlerin bugün de kılıç kayışlarında asılı duran kupalar Herakles'in kupasının anısını sürdürürler [3, IV, 10].

Yukarıda anlatılan hikaye ile Oğuz Han Destanında anlatılanlarla benzerlik kurmak mümkün olabilmektedir. Oğuz Han Destanında böyle bir hikaye anlatılmaktadır. Oğuz Han'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, çok tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Uykudan uyanınca gördüğünü Oğuz Han'a anlattı. Oğuz Han sabah olunca oğullarını çağırttı. Oğullarından Gün, Ay ve Yıldız doğuya, Gök, Dağ ve Denizi batıya gönderdi. Gün, Ay ve Yıldız yolda altın yayı buldular, babalarına getirdiler. Oğuz Han yayı üçe böldü ve oğullarına verdi. Küçük oğulları Gök, Dağ ve Deniz üç gümüş oku buldular ve babalarına getirdiler. Oğuz Han bu okları küçük oğullarına üleştirdi. Oğuz Han kurultayı topladı. Sağ yanına Bozokları, sol yanına Üçokları topladı, Oğullarına yurdunu üleştirdi [39, 31, 33].

Adları: İskit/Saka adını açıklamak üzere şimdiye kadar bazı görüşler ileri sürülmüştür. Togan, İskitlerin kabile isimleri olan Targutae, Skolot ve Parulat kelimelerinin de Türk, Çigil ve Barula adlarının 'T'li cemi şeklinin, yani Türküt, Sikilüt ve Barulat demek olmasının pek mümkün olduğunu belirtiyor ve İskit kelimesinin Cengiz'in ilk dayandığı kabilelerden Sakait kabilesinin adı gibi, Saka adının 'T'li cem şekli olmasını hatıra getirdiğini ileri sürüyor [25, 35]. Kuun ise, Part topluluklarının kollektif adında, Arsak (Romalılar arasında Arsaç-es), Massagetlerin etnik adında Mas-sag ve Sakaların Grekler arasındaki "Sakai" adının kuşkuyla yer bırakmaksızın oriental Türk sözü "sağ", "akıllı", "yetenekli", "ileri görüşlü" anlamına gelen sözlerle aynı olduğunu belirtiyor [16, LVII]. Saka/Sak adının Türk diline ait bir kelime olduğunu kabul eden Günaltay ise, Çağatay lûgatında Sak kelimesinin yan manasına geldiğini belirterek, Sakaların oturdukları yerlerin ana Türk iline nispetle yan taraf olduğu düşünülürse, onlara bu adın verilmiş olması münasebetinin anlaşılacağını bildiriyor [24, 349-s.]. Aynı bilim adamı, vaktiyle bu adı taşıyan Türklerden Sibiryaya içlerine ve kuzeydoğuya doğru göç etmek mecburiyetinde kalmış olan ve günümüzde Ruslar tarafından verilen Yakut adıyla anılan boyların kendilerini hala Saka adıyla anmalarının da eski Sakaların Türklüklerini gösterdiğini belirtiyor [24, 350-s.]. Seyidof ise, Sag/Sak'ın birden çok anlamı olan Türk menşeli bir kelime olduğunu ileri sürüyor ve Günaltay'ın da belirttiği üzere, Sak(a)/Sa'ların Yakutlarla soyca ya aynı, ya da yakın akraba olduklarını kabul ediyor [30, 31–32-s.]. Birçok Türk lehçesinde Sa/Sak kelimesinin yaygın manalarından birinin "yay" olduğunu, bazı Türk lehçelerinde "kuvvet", "güç" manalarının bulunduğunu belirtiyor [30, 32-s.]. Türkçede başta "y" ve "s" ile başlayan kelimelerin birbirinin yerine kullanıldığını, Yakut adının birinci hecesi "ya"nın, fonetik bakımından Sak(a), Sa(yay) ile farklı olsa da mana bakımından Sak/sa (yay) ile aynılığını savunan Seyidof, ya ve Sa(k)/Sa'nın her ikisinin de "yay" demek olduğunu kabul ediyor [30, 34-s.].

Sakaların kendilerine hangi adı verdikleri henüz kendi yazılı kaynaklarıyla belirlenmiş olmamasına ve onlara bu adı komşularının vermesine rağmen, kendilerini buna yakın bir adla anmaları mümkün görünmektedir. Bilim adamlarının Türklükle ve Türkçe ile bağlantılı görmeye çalıştıkları Sak kelimesinin, Seyidof'un da belirttiği üzere, Türkçede bazı kelimelerde başta "s" ve "y" değişim hadisesini, Türklerde yay ye okun en eski devirlerden bu yana önemini, Bozoklar, Üçoklar, 53 Yaylar, 40 Yaylar [30, 36-s.] gibi daha sonraki Türk boylarının da yayı ve oku kendilerine ad olarak aldıklarını düşündüğümüzde Sak kelimesinin Türkçe ile alakalı bir kelime olabileceği akla yatkın geliyor. Ayrıca, Sakaların çok iyi yay ve ok kullanmaları, bu hususiyetlerinin hem yazılı kaynaklar ve hem de arkeolojik malzemeyle tespit edilmesi, onların adının yay ve okun birleşmesinden oluştuğu düşüncesini kuvvetlendiriyor.

Dilleri: Dilin milletlerin kökünün tayininde şüphesiz çok büyük önemi vardır. Bir milletin dilini tespit edebilecek yeterli malzemenin olmaması, o milletin hangi ırka mensup olduğunun belirlenmesini zorlaştırmakta ve böyle bir durumda bu meselenin çözümünde din, gelenek ve görenekler ve sanat eserleri gibi ikinci dereceden kaynakların kullanılması mecburiyeti gündeme gelmektedir. Şüphesiz ki, bunların meselenin çözümünde dil kadar neticeye götürücü olması

mümkün değildir.

İskitler de dilleri hakkında fazla materyal bulunmayan kavimlerden biridir. Bundan dolayı İskitlerin İranî bir kavim olduğunu iddia edenlerden başka, Türk olduğu görüşünü savunan dil bilimciler de bulunmaktadır. İskitlerin diliyle ilgili bilgileri çivi yazılı metinlerde ve Grek yazarlarının eserlerinde belirttikleri kelimelerden öğrenebiliyoruz.

Bölgenin coğrafi adları Eskiçağ yazarları arasında Türk dilinin yardımıyla Karadeniz'den Hazar denizi'ne kadar büyük bir sahada yayılmıştır. Hatta eski yazarların gösterdikleri delillere göre onlara Türk dilinde bazı adlar verilmiştir. Bunlara, Temerinda, Karım Paluk, Graucasus [16, LVII] örnek olarak verilebilir. Temerinda birleşik kelimesinin ilk kelimesi olan Temer, Türkçe Tengiz ve Macarca Tenger olarak bilinmektedir (Nemeth 1940:806). İskitler Graucasus dağına Graucasim demiştir. Türk dilinde “kar”, “kar”ı ve “okar”, “yüksek”i nitelemek için kullanılmaktadır. Formaldaki “augan”, Uygurca “okan”, Çağatayca “ogan” yani “Büyük Tanrı” ya işaret etmektedir. İskitlerin Karım Paluk adı da balık gölüne işaret etmektedir [16, LVII-LIX].

İskitlerin sadece coğrafya adlarıyla değil, aynı zamanda İskitçe dini kelimelerle Türkçe arasında da bağlantı kurulabilmektedir. Herodotos, İskitlerin Hestia'ya “Tabiti”, Zeus'a “Papaeos”, Gea'ya “Apia”, Göksel Aphrodite'ye “Artimpasa”, Poseidon'a “Thamimasadas” dediklerini bildirmektedir (Herodotos, IV, 59). Thamimasadas, Denizin Babası ve Artimpaşa, Erdembaşı bütün cesaretlerin başı anlamına gelmektedir. Tabiti ise, tapınmakla alakalı olup, tapımı, tapınmayı gösteriyor. Gökle ilgili olan Papaeos, Baba, Dede, Ata, Babir, Bayat Tanrı manasına geliyor [16, LIX].

Sakaların diliyle ilgili olarak Sus ve civarından bulunan çivi yazılı metinler onların dilinin Türkçe olduğunu göstermektedir. Oldukça dağınık olan yazılardan Sakaların Türklüğü anlaşılmaktadır. Bu çivi yazılı metinlerde Türkçe kelimelere, anira, onamak; arta, oturmak; daldu, doldurak; gik, gök; irçigi, artmak, artık; kutta, katmak; çağri, oğul; val, yol; vita vana, öte yana; vurun, urun [15, 9, 15, 20, 24, 29, 36, 49, 66, 70] örnek olarak verilebilir. Mordtmann bu metinlerden hareketle Sakaların Türk olduğunu ve bu yazıtların Türk-Tatar dil köküyle bağlantılı olduğunu kabul etmekte ve bu dile Sakça adını vermektedir [15, 77-s.]. Bu metinlerde, özellikle fiillerin hemen hemen tamamı Türkçe'dir. Bunu bir tesadüf olarak düşünmek mümkün değildir. Tuna “Birbiriyle hiç ilgisi olmayan Dünya dillerinde, tesadüfi kelime uygunlukları bir mucize kabilindedir ve örnekleri bir elin beş parmağını geçmez” [41, 38-s.] derken, bunun sebebini de adı geçen eserinde açıklamaktadır. Oysa Sus'ta bulunan ve Sus diliyle ilgili görünen kelimelerin büyük çoğunluğu Türkçedir.

Kazakistan'da Alma Ata'nın yakınında Esik kurganından üzeri yazılı küçük bir kap bulunmuştur. Sakalara ait olan ve 26 harften oluşan bu yazı Süleymanov tarafından, “Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu. (Halkın?) adı da yok oldu” [42, 3-s.] şeklinde de günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Antik yazarların verdiği dini, coğrafi ve şahıs adları, Sus ve çevresinde bulunan tuğla parçalan ve nihayet Esik kurganından bulunan küçük kap üzerindeki yazı İskit/Sakaların Türklüğünü göstermek bakımından büyük önem taşımaktadır. Şüphesiz, Çin'in kuzey batısından da Tuna nehri-ne kadar çok geniş bir sahaya yayılmış topluluklar içerisinde başka dilleri konuşan topluluklar bulunuyordu. Fakat mevcut belgelerin gösterdiğine göre, İskit/Sakalar Türk dilli ve Türkçe konuşuyor olmalıydı. Mordtmann'ın da belirttiği gibi [15, 50-s.], çivi yazılı belgelere göre Sakaların dili, “Türk-Tatar” ve “Fin-Ugor” dillerinin henüz ayrılmadığı dönemdedi.

Dinleri: İskitlerin dini hakkında Grek kaynaklarında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu hususta Herodotos bilgi vermektedir. Herodotos İskitlerin en çok Hestia olmak üzere Zeus'a ve Zeus'un karısı olan Toprak'a itibar ettiklerini, Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares'in ise, ikinci sırada yer aldığını belirtmektedir. Yine Herodotos, İskit dilinde Hestia'ya “Tabiti”, Zeus'a “Papaios”, Toprak'a “Api”, Apollon'a “Oitosyros”, Göksel Aphrodite'ye “Artimpasa”, Poseidon'a “Thamimasadas” denildiğini bildirmektedir [3, IV, 59].

Herodotos'un verdiği bilgilerde İskitlerin Türklüğüne dair açık işaretler vardır. Başlıca,

Papaeus (Gök), Apia (Yer) ve Tabiti (Aile-Ocak) olmak üzere üç kutsal bulunmaktadır. Eski Türklerle ait bütün eski kaynaklar Gökyüzü (Gök Tengri) ile Yer (Yersub)'nın varlığından bahsediyor. Örneğin, Orhun Yazıtlarında, “Yukarıda Türk Tanrısı ve mukaddes Yer-Sub'u şöyle demiştir” [23, 10-s.]: “Türk milleti yok olmasın, millet olsun” [43, 78-s.]. Bunlardan başka, Türklerde bir de Umay adında ev hayatına ve çocuklara bakan bir koruyucu bulunmaktaydı. İskitlerin Tabiti adını verdikleri koruyucu fonksiyonu itibarıyla eski Türklerdeki Umay'a tekabül etmektedir [23, 10-s.]. Yer ismi olarak gösterilen Apia kelimesi de Türkçe bir kelimeyi düşündürüyor. Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde Ebi, Ebe kelimesinin doğuran kadın manasına geldiği bilinmektedir. Bu kelime zamanında mahsul veren, mahsul doğuranın adı olup, daha sonra Ebe'lere, doğuran, doğurmaya yardım eden Kadınlara geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Kazan lehçesinde Ebi kabile, büyük ana ve umumiyetle muhterem kadın manalarına gelmektedir [23, 10-s.]. Eski Türklerde muhterem kadınları koruyucu adlarıyla yad etme adetinin olduğunu da Orhun yazıtlarından anlıyoruz. Bilge Kağan anasını Umay gibi görüyor [43, 25-s.].

İskit ve eski Türk dini inancı arasında paralellik kurabilmek mümkün olabiliyor. İnancın merkezinde Tek Tanrı'nın olduğu anlaşılıyor. Özellikle böyle bir inancın varlığını bozkırların doğusunda yaşayan İskit topluluklarında görebilmek mümkün oluyor. Tarihi İskitlerin doğusunda yaşayan ve Saka tigrakhauda, yani ok şeklinde sivri başlık giymiş Sakalarla Massagetlerin aynılığı biliniyor [44, 88-s.]. Massagetlerin dini inancıyla ilgili olarak Herodotos, “Taptıkları tek tanrı güneştir ve ona at kurban ederler. Bunun anlamı tanrıların en hızlısı olan Güneş'e en hızlı hayvanı takdim etmektir” demektedir [3, I, 216]. Buradan onların Politeist (çok tanrılı) bir inancının olmadığını düşünüyoruz. Eski Türklerde Tek Tanrı adına hayvanlar, özellikle at sunulmakta ya da kurban edilmekteydi [45, 16-s.]. Göğün büyük cisimleri Güneş ve Ayın, sonunda gök gürültüsü ile şimşek gibi hadiselerin Tek Tanrıyla belirli bir bağlantısı vardı [46, 457-s.]. Massagetlerde tek tanrı olarak belirtilen Güneş de Türlerdeki Tek Tanrı inancıyla bağlantılıydı.

İskitlerde tanrı ya da tanrıçalar antropomorflaştırılmamışlar (insan şeklinde tasavvur ve tasvir edilmeme) ve kült (tapımla ilgili) heykelleri yapılmamıştır. Dolayısıyla İskitler tapınaklar da inşa etmemiştir. “Asli Türk itikadında antropomorfizm yoktu. Bundan dolayı da onları muhafazaya mahsus yapılar olan tapınaklar inşa edilmiyordu” [47, 297-s.].

İskitlerde atalar saygıyla yad ediliyordu. Onların hayatında atalarının mezarlarının önemli bir yeri vardı. Bir ölçüde onları yurtlarına bağlayan en önemli unsurlardandı. Bunu Darius'un İskitler üzerine yapmış olduğu sefer sırasında çok iyi anlıyoruz. Darius İskit hükümdarına elçi göndererek kendisine karşı koyabilecek gücü varsa, karşısına çıkarak savaşmasını ister. İskit hükümdarı ise, hiç kimseden korkmadığını, hiçbir kentleri ve dikili ağaçlarının olmamasından dolayı savaşa girmediğini belirtir. Ancak, Persler atalarının mezarlarını bulup onlara zarar verirlerse, o zaman savaşacaklarını bildirir [3, IV, 124–127-s.]. Burada İskitlerde ataları saygıyla yad etmenin varlığı anlaşılır. Eski Türklerde de atalara ait hatıralar kutlu sayılmaktaydı. Ataların ruhlarına kurbanlar kesilmekte ve onların mezarları korunmaktaydı [47, 291-s.].

İskitlerde ruha inanış düşüncesi de köklü bir geleneğe bağlı bulunmaktaydı. Bütün hayatları boyunca, tabiatla mücadele ve kaynaşma içerisinde bulunan bu insanlar, zaman zaman birtakım korkunç veya garip tabiat hadiseleriyle karşılaşmışlar ve açıklayamadıkları bu halleri ruhlara atfetmişlerdir. Bunlar iyi ve kötü ruhlardır. Bazıları ise işlerini bozar [5, 1797-s.]. Tabiat kuvvetlerine inanma eski Türklerde de vardı. Eski Türkler tabiatla bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. Bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruhlara tasavvur edilmişti. Ruhlar iyilik seven, fenalık getiren olmak üzere iki gruba ayrılıyordu [47, 289-s.].

İskitlere göre mukaddes addettikleri ve tapındıkları her cisim bir ruh taşımaktadır. Bundan da anlaşılacağı üzere, bilhassa Greklerle temastan önce İskitlerin inancında Şamanizme ait unsurlar bulunmaktadır. Şamanizm, umumiyetle Sibiryada yaşayan kavimlerin inanışlarını ifade eden bir tabir olup, Kuzey Asya halkları arasında, “Büyücü-Sihirbaz” anlamına gelen “Şaman” kelimesinden

türemiştir [48, 320-s.]. İskit inancında Şamanizm ile beraber görünen unsurlar aynen, Türk- Moğol kültür tarihinde de bulunmaktadır. W. Schmidt, Şamanizmi Gök ile Yer ve bunlara bağlı ruhlara dayanan bir din olarak kabul etmektedir [49, 148–149-s.]. Yerleşmiş kanaat ise, mevcut bir dinde var olan ve dini bir bütün olarak algılamaya uygun şartların Şamanizmde oluşmadığı ve bundan dolayı bir inanç olarak kabul edilmesi gereğidir. Çünkü her din bir inanç olduğu halde, her inancın bir din olmadığı bilinmektedir.

İskitlerin inandıkları ruhlar ve Tanrı anlayışının eski Türk dininde bulunan motiflerle olan benzerliğini tesadüfle açıklamak mümkün değildir; aksine bu benzerlikler ve bağlar İskitlerin Türklüğü'ne işaret olarak sayılabilir.

Gelenek ve Göreneklere: İskitlerin gelenek ve göreneklerine dair bilgileri Herodotos ve Hippokrates'ten öğrenmekteyiz. Herodotos ve Hippokrates İskitlerin hayat tarzı ve bazı adetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Herodotos İskitlerin gelenek ve göreneklerine bağlı ve yabancı geleneklere kesinlikle kapalı bir toplum olduğunu belirtmektedir [3, IV, 76]. Hippokrates ise, İskitlerin konar-göçer bir kavim olduğunu, onların soğuğa karşı korunaklı keçeyle kaplı, dört ya da altı tekerli, öküzler tarafından çekilen arabalarda yaşadıklarını hayvanlarına otu bol otlaklar bulmak için dolaştıklarını belirttikten sonra; onların pişmiş et yediklerini ve kısırak sütü içtiklerini bildirmektedir [50, 18-s.].

Hippokrates tarafından verilen bilgiler Hunlar ve Gök Türkler hakkında yazılanların aynıdır. Bunlar Türk “derme ev”lerinde, yani keçeden yapılmış kubbeli çadırlarda yaşamışlar. Söz konusu “derme ev” leri Türkler'den alarak benimseyen bazı İranî kavimlerin bu evlerin bazı aksamına dair kullandıkları kelimelerin çoğunun Farsça değil de Türkçe olması, adı geçen evlerin asıl sahibinin Türkler olduğunu açıkça göstermektedir. Öte taraftan Araplar'ın da bu evlere “Qubba Turkiya”, yani “Türk Çadırı” dedikleri bilinmektedir [25, 34-s.]. Ayrıca İskitlere tabi olan Alan, As göçebelerinin çadır ve alaçuk yapmasını bilmedikleri, üstü ağaç kabukları ile örtülmüş arabalarda yaşadıkları ve İskitlerin diğer Türk kavimleri gibi kırmızı içtikleri ve sütü kurutarak “kurut” yaptıkları bilinen hakikatlerdendir [25, 34-s.]. İskitler ve Hunlar ata binmek ve kırmızı içmek gibi adetleri bakımından birbirlerine benzemektedir [51, 3-s.].

Herodotos'un anlattığına göre, İskitler başta at olmak üzere bütün hayvanları kesmektedir. Yine o, onların domuz kurban etmeleri bir tarafa, onu topraklarında beslemelerinin bile söz konusu olmadığını ifade etmektedir [3, IV, 61–63]. Türkler hemen her devirde kesim hayvanı olarak atı diğer hayvanlara tercih etmişlerdir. Günümüzde at kurban etme adetinin gayri müslim Altay Türkleri arasında devam ettiği bilinmektedir. İskitlerin genelde domuz beslememeleri ve onları asla kurban olarak kesmemeleri oldukça ilgi çekicidir. Buradan Türklerin bu hayvana karşı duydukları nefretin sadece İslamî kanaatle ilgili olmadığı sonucunu çıkarabiliriz [23, 11-s.]. Bu cümleden olarak, İskitlerin at kurban etmeleri ve domuz kesmemeleri itiyadı, onların Türklükleri hususunda bir işaret olarak kabul edilebilir.

İskitler arasında oldukça fazla olan falcılar kehanetlerinin icrasında söğüt çubukları kullanmışlardır [3, IV, 67]. Bu kehanet gösterme tarzı da günümüzde bile çok sayıda gayri müslim Türk'ün dini merasimlerde çubuk kullandıkları düşünülecek olursa [4, 87-s.], İskitlerin Türklüklerinin bir delili olarak düşünülebilir.

Herodotos, İskitlerin nasıl and içtikleri hakkında da bilgi vermektedir. O, and içenlerin toprak bir kabın içerisine şarap doldurup, kanlarını bunun içerisine karıştırdıktan sonra içtiklerini ve orada bulunan ileri gelen kişilere de ikramda bulunulduğunu [3, IV, 79] belirtmektedir. İskitlerdeki bu merasim de eski Türklerde görülen and içme merasiminin aynıdır. Bu merasim Asya Hunlarında da aynı şekilde yapılmaktadır. Hun hükümdarlarından Huhanye M.Ö. 1. yüzyılım ortalarında Çin elçileriyle anlaşma yaptığı zaman şaraba kan karıştırarak içmiştir [52, 78-s.]. Bunun Ural-Altay kavmi olarak Macarlar ve Kumanlar arasında da yaygın olduğu bilinmektedir [4, 87-s.]. İskitlerdeki dostlaşma merasimlerinde görülen kan karıştırma usulü Tarih boyunca bütün Türk boylarınca devam ettirilmiştir; hatta Osmanlı Edebiyatında kan yalaşp dost olma motifine rastlanmaktadır [53, 326-s.].

Herodotos hükümdarları öldüğü zaman, İskitler tarafından o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazıldığını ve ölünün mumyalandığını belirttikten sonra, hayatta olanların kulak memelerini kestiklerini, başlarını çepeçevre kazıdıklarını, kollarını çizdiklerini, alınlarını ve burunlarını yırttıklarını bildirmektedir [3, IV, 71]. Orhun yazıtlarından da böyle bir merasimin yapıldığını öğrenmekteyiz. Bilge Kağan Yazıtının güney cephesinde; Bilge Kağan babasının it yılının onuncu ayının yirmi altıncı gününde öldüğünü, domuz yılının yirmi yedinci gününde yas töreni yaptırdığını, bu esnada Çinlilerin itriyat, altın ve gümüş, diğer topluluklara mensup kişilerin de iyi at ve kara samur kürkleri getirdiklerini belirttikten sonra; tören sırasında bütün halkın saçlarını tıraş ettiğini ve kulaklarını yaraladığını bildirmektedir [43, 45–46-s.]. Buradan İskitlerdeki ölü gömme adetinin aynen Gök Türklerde de tatbik edildiğini anlıyoruz.

İskitlerde ölümlerin mumyalandığını arkeolojik malzemelerle de ispatlayabiliyoruz. Pazırık'tan bulunan cesetler mumyalanmıştır. Bu mumyalanmış cesetlerin üzerinde dövmelere de rastlanmıştır. Genelde cesetlerde, vücudun ön ve arka kısımlarında baştan aşağıya kadar dövmeler bulunmaktadır [54, 328-s.].

Klasik eserlerde “mumya”, “mumyağ” ve “mumyag” olarak geçen mumya, tıpta ve tahnitte cesetleri korumak için kullanılan bir maddedir. Bu madde Oğuz Türkleri tarafından mukaddes addedilmiştir. Eski Türkler, yok olmayı, toprak olmayı bir türlü kabul edememişler, bütün fertlerini değilse bile, ulularını ve hükümdarlarını mumyalamak suretiyle, maddi varlıklarını ebedileştirmek istemişlerdir. Orhun yazıtlarından öğrendiğimize göre, Köl-Tigin mumyalanmıştır. Değiştirdikleri muhtelif dinlerin ruh anlayışına göre, bu sanatlarını bazen tadile lüzum görmüşler, fakat büsbütün bırakmamışlardır. İslamiyetten sonra da, bu dinde böyle bir düşünce olmadığı halde, mumya yapmakta devam etmişlerdir. Buna en güzel misal, Türkiye Selçuklularının yaptıkları mumyalardır. II. Kılıç Arslan, I. Keyhüsrev, II. Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan ve daha birçokları mumyalanmıştır [55, 1196–1199-s.]. Bu durum, İskitlerde başlayıp, onlardan Gök Türklerle geçen ve onlardan da Türkiye Selçuklularına kadar ulaşan köklü bir ananeyi göstermektedir.

Herodotos, İskitlerin ölü gömme işleri tamamlandıktan sonra, mezarın üzerine toprak attıklarını ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarıştıklarını bildirmektedir [3, IV, 71]. Bu adet eski Türklerde bulunmaktadır ve Orta Asya'nın kuzey bölgeleri bu şekilde yapılmış kurganlarla doludur. Orhun yazıtlarında mezarlar üzerine düşmanların heykelleri konulduğu belirtilmektedir [43, 22-s.]. XII. ve XIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki sahada yaşayan Kıpçak Türklerinde mezar üstüne tepecik yapma adeti olduğu malumdur. 13. yüzyılda Altın-Ordu hanlarından Batuhan devrinde Türk ülkelerine seyahat eden Guillaume de Rubrouck Kıpçakların ölümlerinin mezarı üstüne büyük tepeler yaptıklarını ve tepe üzerine ölünün heykelini dikerek, eline bir kap verdiklerini belirtmektedir [23, 13-s.].

İskitlerin kendi gelenek ve göreneklerine çok bağlı oldukları bilinmektedir (Herodotos, IV: 76). Aynı şekilde Gök Türklerin de gelenek ve göreneklerine çok bağlı oldukları Orhun yazıtlarından anlaşılmaktadır. Türk Kağanı Bilge Kağan milletine Çin kültürünün cazibesine kapılmamalarını tavsiye ediyor. Çin ülkesine yerleşenlere, Çince unvanları kabul edenlere, yaptıklarının yanlış olduğunu anlatıyor [43, 18, 21-s.].

Sanatları: İskit sanatının izlerini çok geniş bir coğrafyada bulmak mümkündür. Konar-göçer İskitler, yaşamış oldukları hayat şartları icabı, daimî mesken yerine, çadırı ikametgâh olarak kullanmış ve kendilerini, her türlü tabî unsurlardan koruyan bu nesneyi mukaddes addetmişlerdir. Kurgan adı verilen tepecikler de esasında, İskit çadırının, öbür Dünya için hazırlanmış bir benzerinden başka bir şey değildir. Bu mukaddes istirahatgâh form olarak asırlarca devam etmiş ve bilhassa Hun Türk kültüründe önemini muhafaza etmiştir [48, 331-s.]. Enteresan bir nokta da, Selçuklu kümbetlerinin mimari olarak aynı geleneği devam ettirmesidir. Bunlar ekseriyetle iki katlıdır. Alt tarafı defin bölmesi olan kümbetlerin üst bölümü tamamen çadıra benzetilmiştir. Bu da bize, Selçuklu Türklerinin Müslüman oldukları halde hala eski bozkır hayatının geleneklerine bağlı olduklarını göstermektedir.

Çin'in kuzeybatısından Tuna nehrine kadar çok geniş bir sahadan meydana çıkarılan kurgan

buluntuları da İskit ve Hunlardaki sanat anlayışının benzerliğini göstermeleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu sanata “Hayvan Üslûbu” adı verilmektedir. İskit ve Hun Bozkır sanatkârları, çoğunlukla ormanlardaki sarmaşıklar gibi, ölümüne birbirleriyle mücadeleye girmiş hayvanları tasvir etmektedir. Uzunların bükülmesi, yırtıcı hayvanların, akbabaların veya ayıların pençelerinde kıvranan geyikler ve atlar dramatik sanatın hoşlandığı konuları oluşturmaktadır [11, 32-s.]. En çok kaplar, vazolar, levhalar ve süs eşyaları üzerindeki savaş sahneleri ve hayvan mücadelelerinde ileri teknik dikkati çekmektedir. Bu sanatın en belirgin özelliğini mücadele halinde olan hareketli figürler oluşturmaktadır. Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan Hayvan Üslûbu da İskitlerde çok kullanılmış ve onlar tarafından geliştirilmiştir [32, 35–36-ss.]. Gerek seçilen konular ve gerekse bunların işlenişleri bakımından, İskit ve Hun sanatı birbirine çok yakınlık göstermektedir. Hatta bir merkezde imal edilip, değişik yerlerde ele geçen sanat ürünleri gibidirler. Bu derece yakınlık İskit ve Hunların aynı hayat tarzları ve aynı anlayışın sanatlarına da aksetmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum, Hun sanatının İskit sanatının bir devamı olduğunu düşünmemizi mümkün kılar.

Sonraki Soydaşları: İskitler uzun süre tarih sahnesinde kalan ender toplumlardandır. Hem uzun süre hâkimiyetlerini sürdüren, hem de geniş bir coğrafyada varlıklarını hissettiren İskitlerin bakıyelerinin olması ve yeni devletlerin teşekkülünde yer almaları gayet tabidir.

İskitlerden Tanrı dağları, Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'da yaşayanları Saka, Yedisu'da yaşayanları Şu ismini almış görülmektedir. Sakaların Vusunlarla Gök Türklerin ataları olabileceği düşünülmektedir [56, 86-s.]. Bu düşünceyi ilgili bölümlerde bahsedildiği üzere gelenek ve görenekleri, dini inanışları ve sanat anlayışlarındaki yakınlık açık bir şekilde göstermektedir. Saka tigrakhauda'ya ait olan ve Esik kurganından çıkarılmış olan yazının Gök Türk yazısının proto tipi olduğu kabul görmektedir [42, 1–3-s.]. Türkçe yazıldığı anlaşılan ve transkripsiyonu yapılan bu yazı Sakalardan Gök Türklere geçmiştir. Bu durum açık olarak çok yönlü bir bağlantının olduğunu ve Gök Türkçenin oluşumunda Saka tigrakhauda'nın fonksiyonunu ortaya koymaktadır.

Günümüz Türk topluluklarından Kent Türklerinin, Kaşgarlıların, Tarançlıların, kuzeyde bulunan Yakut Türklerinin atalarının Sakalar olabileceği kabul edilmektedir [56, 86-s.]. Özellikle Kuzey Sibiry'a'da yaşayan ve kendilerini Saka olarak adlandıran Yakut Türklerinin atalarının da milattan bir kaç asır önce dışarıdan gelen bir saldırı sonucunda güneyden kaçarak, Yenisey ırmağı ve Baykal gölü yakınlarına sığınmaya mecbur olduğu hakkında rivayetler vardır [56, 92–93-s.]. Mançucada Sakalara Yakuv denilmekte ve onların Sakaların bir uzantısı olduğu da belirtilmektedir [57, 63-s.]. Filolojik olarak da Yakutla Sak(a), Sa adlarının birinci hecelerinin aynı manaya gelen sözler olduğu belirtilmektedir. Buna göre, “ya” ve “sak/sa” her ikisi de yay demektir. Yakutlar kendilerine Saklar gibi, “yay/ya/sa” yı ad olarak almıştır [30, 36-s.]. Bu ad konulurken, “sa/ya/yay/” ın, “kuvvet”, “güç” ve “müstakillik” manaları dikkate alınmıştır [30, 86]. Gerek Mançucada Sakaların Yakuv olarak geçmesi ve gerekse Türk dilinde “s” ve “y” değişikliği Yakutların Sakaların bir uzantısı olduğunu göstermektedir. Yay ve okun Türk topluluklarında önemi sa-k/ya/ça/yay, Kasok (Kas+ok), Bozok (Boz + ok), Üçok (Üç+ok), Onok (On+ok), Yakut (Ya+kut) adlarından anlaşılakta [30, 86] ve Yakutlarla Sakaların arasında bir bağlantı kurmamızı mümkün kılmaktadır. Yakutlar'dan bir kısmı, özellikle Lena vadilerinde yaşayanlar, kendilerini Uranhay Sakaları, yani Orman Sakaları olarak adlandırmaktadır [58, 44-s.]. Kendilerini Saka olarak adlandırmaları da Yakutların Sakaların bir uzantısı olduğunu göstermek bakımından bir delil sayılmalıdır. Tarih sahnesinde varlıklarını on asrı aşkın bir süre devam ettiren Sakaların, Yakutların, Kazakların ve hatta Kafkaslarda yaşayan bazı Türk boylarının oluşumunda önemli rol oynadıkları söylenebilir [58, 36-s.].

Sonuç

Yaklaşık olarak M.Ö. 8. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve bu tarihten M.S. 2. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini devam ettiren İskitler, doğuda Çin şeddinden batıda Tuna nehrine kadar uzanan geniş bir sahada varlıklarını yaklaşık olarak 1000 yıl gibi oldukça uzun bir zaman diliminde korumuşlardır. Onlar bu coğrafyada Atlı Kavimler Medeniyetini oluşturan kavimlerin ana grubunu

meydana getirmiştir. Oldukça geniş coğrafyaya yayılmış olan İskitler değişik kavimler tarafından tanınarak onların kaynaklarına geçmişlerdir. Bundan dolayı İskitlerin adı Grek kaynaklarında Skythai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai (Sak) olarak geçmiştir.

Antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular sayesinde İskitlerin kökenleri de araştırılmaya başlamıştır. Eskiden bu yana en kuvvetli görüş olarak İskitlerin Türklüğü fikri gitgide daha fazla taraftar bulmuş ve bilim adamları çeşitli yönleriyle meseleyi değerlendirmiştir. İskitlerin ilk yurtları, soy efsaneleri, dilleri, inançları, gelenekleri ve sanat anlayışları Türklüklerini ortaya koymuştur. Bu veriler aynı zamanda hem kendilerinden sonraki Türk kökenliler hem de günümüz Türk topluluklarıyla aynılık ve benzerlikler kurmaya imkan vermiştir.

İskitlerin kökenleri üzerine yapılan araştırma ve tartışmalar geçmişte yapılmış, günümüzde yapılmakta ve gelecekte de yapılacaktır. Ancak güçlü veri olmadan yapılan çalışma ve tartışmalar bir anlam ifade etmeyecektir. Her yeni arkeolojik buluntu, bunun yanında yazılı kaynak verileri ve bunların karşılaştırmalı araştırması İskitlerin Türklüğünü açık bir şekilde ortaya koymuş olup, bundan sonra da koymaya devam edecektir. Çünkü bu derecede güçlü veri İskitlerin, diğer bir söyleyişle Sakaların Türklüğü dışında başka bir görüşü desteklememektedir.

REFERENCES

1. Durmuş, İlhami, İskitler [Scythians]. Akçağ Yayınları, Ankara, 2012. [in Turkish]
2. Herrmann, Albert, “Die Saken und der Skythenzug des Dareios” [The Saks and the Scythian train of Darius], Beihefts zur Archiv für Orientforschung I., 1933, 157–170. [in German]
3. Herodotos, Herodotos Tarihi [The History of Herodotus], (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973. [in Turkish]
4. Minns, Ellis H., Scythians and Greeks, University Press, Cambridge, 1913.
5. Herrmann, Albert, “Sakai”, Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, II A1, 1921, 1770–1806. [in German]
6. Kretschmer, Karl, “Scythae”, Paulys Real Encyclopædie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, II A 1, 1921, 923-942. [in German]
7. Junge, Julius, Saka-Studien, Der Fern Nordosten in Weltbild der Antike [Saka Studies, the Far Northeast in the worldview of antiquity], Dieterichsch Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939. [in German]
8. Von Der Osten, Hans Hennig, Die Welt der Perser [The World of the Persians], Gustav Kilmert Verlag, Stuttgart, 1956. [in German]
9. Potratz, Johannes, Die Skythen in Südrussland, Ein unterganges Volk in Südosteuropa [The Scythians in the South of Russia, the Lost people in Southeastern Europe], Raggi Verlag, Basel, 1963. [in German]
10. Rostovtzeff, Mikhail, İ., Iranians and Greeks in South Russia, Russel and Ruslell, New York, 1969.
11. Grousset, Rene, Bozkır İmparatorluğu [Empire of the Steppe]. (Çev. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1980. [in Turkish]
12. Memiş, Ekrem, İskitler'in Tarihi [History of the Scythians]. Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1987. [in Turkish]
13. Grote, George, History of Greece, III, Harper, New York, 1857.
14. Kiepert, Heinrich, Lehrbuch der alten Geographie [Textbook of Ancient Geography], II, Dietrich, Berlin, 1878. [in German]
15. Mordtmann, Andreas David, “Über die Keilinschriften zweiter Gattung“ [On cuneiform inscriptions of the second kind], Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, XXIV, 1870, 1-85. [in German]
16. Kuun, Geza, Codex Cumanicus'un Önsözü [Foreword to the Codex Cumanicus], Budapest Oriental Reprints, Budapest, 1981. [in Turkish]

17. Minns, Ellis H. “The Scythians and Northern Nomads”, *The Cambridge Ancient History*, IX, 1970, 187-205.
18. Franke, Otto, *Beiträge aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk-völker und Skythen Zentralasiens?* [Do you contribute from Chinese sources to the knowledge of the Turkic peoples and Scythians of Central Asia?] 1904. [in German]
19. Treidler, Hans, “Die Skythen und ihre Nachbarvölker” [The Scythians and their neighboring peoples], *Archiv für Anthropologie*, 13, 1915, 280-307. [in German]
20. Meyer, Eduard, *Geschichte des Altertums* [History of antiquity], 1, 2., Cotto, Berlin, 1926. [in German]
21. Huntingford, G.W.B., “Who were the Scythians?” *Anthropos*, XXX, 1935, 785-795.
22. Ruben, Walter, “Biyografi Tarihi için Türk, İranve Hint Materyalleri: Kyros- Keyhüsrrwv- Krisna- Afrasyab- Alper Tunga” [Turkish, Iranian and Indian Materials for the History of Biography: Kyros- Keyhusrrwv- Krisna- Afrasyab- Alper Tunga], *D.T.C.F. Yıllık Çalışmaları Dergisi*, I, 1940-1941. [in Turkish]
23. Arsal, Sadri Maksudi, *Orta Asya, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri* [Central Asia, The Main Lines of Turkish History], Ankara, 1930. [in Turkish]
24. Günaltay, M. Şemsettin, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntihaların Mahiyeti ve Tezin Kat’î Zaferi” [The Nature of the Plagiarism about the Turkish History Thesis and the Victory of the Thesis], *Belleten*, II, 1938, 337-365. [in Turkish]
25. Togan, A. Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş* [Introduction to Public Turkish History], I., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981. [in Turkish]
26. Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi* [History of Kars], Işıl Matbaası, İstanbul, 1953. [in Turkish]
27. Guboğlu, Mihail, “Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri ile İlişkileri Hakkında” [About the Relations of the Romanian Nation with the Ancient Turkic Tribes], VIII. Türk Tarih Kongresi, II, 1981, 751-781. [in Turkish]
28. Tarhan, M. Taner, “Eskiçağ'da Kimmerler Problemi” [The Problem of Cimmerians in Antiquity], VIII. *Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara: 1979, 355-369. [in Turkish]
29. Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi-I* [History of the Great Hun Empire-I], Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981. [in Turkish]
30. Seyidof, Mireli, *Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken* [When Considering the Genealogical Root of the Azerbaijani People], Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1989. [in Azerbaijani]
31. Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar, İlk Çağ ve Asya-Afrika Devletleri* [States and Dynasties, the First Age and Asian-African States], Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990. [in Turkish]
32. Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri* [Basics of Turkish Culture], Damla Neşriyat, İstanbul, 1990. [in Turkish]
33. Durmuş, İlhami, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler* [“The Identity of the Scythians”, the Turks], I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 620-627. [in Turkish]
34. Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)* [Scythians (Sakalar)], Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008. [in Turkish]
35. Durmuş, İlhami; “Eskiçağ Anadolu’sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve öneriler” [Determination and suggestions about Turkish Traces in Ancient Anatolia], *Oannes Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 2019, 95-116. [in Turkish]
36. Durmuş, İlhami, “Kazakistan’da Sakalar” [Sakalar in Kazakhstan], *Asya Araştırmaları Dergisi*, 3/2, Güz 2019, 185-198. [in Turkish]
37. Strabon, *The Geography of Strabo*, (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Cambridge, 1969.
38. Gryaznov, Mihail Petroviç, Arzhan, *Tsarskii Kurgan Ranneskifskogo Vremeni* [The Royal burial mound of the Early Scythian time], Nauka, Leningrad, 1980. [in Russian]

39. Bang, W.-R. R. Arat, Oğuz Kağan Destanı [The Oguz Khagan Saga], Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1936. [in Turkish]
40. Tarhan, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler” [The First Turks in the Pre-Asian World were the Cimmericians and the Scythians], *Türkler*, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 597-610. [in Turkish]
41. Tuna, Osman Nedim, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi [The Question of the Historical Relevance of the Sumerian and Turkic Languages and the Age of the Turkic Language], Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1990. [in Turkish]
42. Süleymanov, Olcas, “Ceti Sudın Köne Cazbaları” [Ancient inscriptions of semirechye], *Kazak Edebiyatı*, 25 Eylül 1970, 1-3. [in Kazakh]
43. Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri [Orhun Monuments], Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1991. [in Turkish]
44. Durmuş, İlhami, “Massagetler” [Are massaget], *Bilig*, 3, 1996, 86-91. [in Turkish]
45. Durmuş, İlhami, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” [In the Formation and Development of Steppe Culture, the Horse], *G.Ü. F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1997, 13-19. [in Turkish]
46. Koppers, Wilhelm, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germanlik” [The First Turkishness and the First Indo-Germanism in the Light of the History of the World Based on Ethnology], *Belleten*, V, 17- 18, 1941, 439-480. [in Turkish]
47. Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü [Turkish National Culture], Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989. [in Turkish]
48. Buluç, Sadettin, “Şaman” [Shaman], *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, 310-335. [in Turkish]
49. Tarhan, Tansuğ, “İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri” [Religious Beliefs and Customs of the Scythians], *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 1969, 145-170. [in Turkish]
50. Jones, W.H.S., Hippocrates, The Loeb Classical Library, London.
51. Parker, Ellis H., A Thousand Years of the Tartars, Kegan Paul Alfred, New York, 1924.
52. Биçурин, Никита Яковиевич, *Sabronie Svedeniy o narodah obitavşih v Sredney Azii v drevnie Vremena* [Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times], *İzdvo Akademii Nauk SSSR*, Moskova, 1950. [in Russian]
53. İnan, Abdulkadir, “Eski Türkler'de ve Folklorunda Ant” [The Oath In Ancient Turks and Folklore], *Makaleler ve İncelemeler*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, 317-330. [in Turkish]
54. Rudenko, Sergei İ., *Kultura Naseleniya Gornogo Altaya v Skifskoe Vremya* [Culture of the population of the Altai Mountains in the Scythian period], *İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR*, Moskva, 1953. [in Russian]
55. Konyalı, İbrahim Hakkı, “Mumya ve Türkler'de Mumyacılık” [Mummies and Mummification in the Turks], *Tarih Konuşuyor*, III, 15, 1969, 1196-1199. [in Turkish]
56. Togan, A. Zeki Velidi, *Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi* [The Turkic Province (Turkestan) and Its Recent History], I., Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul, 1942. [in Turkish]
57. Kudayberdiuli, Şakerim, *Türk - Kırgız - Kazak Hem Hanlar Şeceresi* [Genealogy of Both Turkic - Kyrgyz - Kazakh Khans], Sana Neşriyatı, Alma- Atı, 1991. [in Kazakh]
58. Hayit, Baymirza, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri* [Some Issues of Turkishness and Islam in the Soviet Union], Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987. [in Turkish]
59. Seyidof, Mireli, “Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında” [About the Genealogical Ethnic Fortune of the Golden Muharib], *Kardaş Edebiyatlar*, V, 1983, 30-39. [in Turkish]